

## TOSH DAVRI ODAMLARINI "AHOLI" DEB ATASH QANCHALIK TO'G'RI?

Shodmonov Anvar

*Termiz davlat universiteti o'qituvchisi*[anvarshodmonov83@gmail.com](mailto:anvarshodmonov83@gmail.com)<https://orcid.org/0009-0006-0296-0023>

UDK 94 (575.1)

**Annotatsiya:** Mazkur ishda paleolit davri odamlarini "aholi" deb atash mumkinligining ilmiy asoslari ko'rib chiqiladi. Garchi bu davrda yashagan insonlar ko'chmanchi va son jihatdan juda kam bo'lgan bo'lsalar-da, ular aniq hududlarda yashagan, ijtimoiy guruhlar shakllantirgan va ovchi-yig'uvchilar jamiyatini tashkil etganliklari sababli "aholi" tushunchasi shartli ravishda qo'llanilishi mumkin. Ilmiy adabiyotlarda bunday guruhlar odatda "populyatsiya" yoki "inson jamoalari" deb ataladi. Shu bilan birga, bu atamadan foydalanishda ehtiyotkorlik zarurligi, zamonaviy "aholi" tushunchasining hududiy va siyosiy kontekstlarga ega ekanligi maqolada alohida ta'kidlanadi.

**Kalit:** so'zlar: Paleolit, "aholi", "protoaholi", demografiya, arxeologik yondashuv, til, nutq, Teshiktosh, Obirahmat, Samarqand makoni.

**Abstract:** The scientific basis for referring to Paleolithic humans as "population" will be discussed in this work. Although the individuals who lived during this period were nomadic and few in number, they inhabited specific regions, formed social groups, and established hunter-gatherer societies, which allows for the conditional application of the term "population." In scientific literature, such groups are often referred to as "populations" or "human communities." However, caution is advised when using this term, as the modern concept of "population" carries territorial and political connotations, which will be emphasized in the article.

**Keyword:** Paleolithic, Population, Proto-population, Demography, Archaeological approach, Language, Speech Teshiktosh, Obirahmat, Samarkand region.

**Аннотация:** В данной работе рассматриваются научные основания возможности называть людей палеолита

"населением". Хотя люди этого периода были кочевыми и численно очень малочисленными, они все же жили на определенных территориях, формировали социальные группы и организовывали общество охотников и собирателей, что позволяет условно использовать термин "население". В научной литературе такие группы обычно обозначаются как "популяции" или "человеческие сообщества". Однако стоит отметить, что при использовании этого термина необходимо проявлять осторожность, так как современное понятие "население" связано с территориальными и политическими контекстами.

**Ключевые:** Палеолит, Население, Протонаселение, Прото-население, Демография, Археологический подход, Язык, Речь, Тешикташ, Обирахмат, Самаркандский регион.

## KIRISH (ВВЕДЕНИЕ /

**INTRODUCTION).** Aholi — bu yer yuzida yoki uning ma'lum bir hududi (qit'a, mamlakat, viloyat, shahar)da yashovchi insonlar(ijtimoiy guruhlar) yig'indisidir. Aholi nufuzi masalalarini o'rganish bilan maxsus fan — demografiya shug'ullanadi.

Tosh davri odamlari haqida so'z borganda ularni "aholi" deb atashda ehtiyotkorlikka rioya qilish lozim. Chunki "aholi" atamasi zamonaviy davrda odatda davlat chegaralari(dunyo aholisi yoki mamlakat aholisi) yoki shaharlarga nisbatan qo'llaniladi. Paleolit davrida(davrga nisbatan bu tushuncha ishlatilmaydi) esa bunday tushunchalar mavjud bo'lmagan. Aholini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlar qatorini — uning takror barpo qilinishi (tug'ilish, o'lim, nikohga kirish, ajralish, tabiiy o'sish), joylanishi, urbanizatsiyasi, migratsiyasi, yosh jinsiy

tarkibi va oilaviy holati, ma'lumot darajasi, irqiy, til, etnik, diniy tarkibi tashkil etadi.

Tosh davrida yashagan odamlarni "aholi" deb atash ilmiy jihatdan asosli bo'lishi uchun dalillar antropologiya, arxeologiya, tarix va biologiya fanlariga tayangan holda taqdim etilishi lozim.

**MUHOAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).** Aholi deb atalishi uchun qat'iy belgilanadigan aniq odamlar soni mavjud emas, lekin bu tushuncha kontekstga bog'liq ravishda ishlatiladi: demografiya, arxeologiya, biologiya yoki sotsiologiyada aholini belgilashda turli yondashuvlar mavjud.

Quyida bu masalaga ilmiy jihatdan asoslangan tushuntirishlar keltiraman:

**Aholi statistikasi (Demografik) nuqtai nazaridan:** "Aholi" deganda odatda bir hududda doimiy yashovchi odamlar yig'indisi tushuniladi. Shahar yoki qishloq aholisini hisoblashda odatda son jihatdan chegaralanmaydi: 10 kishilik qishloq ham "aholi punkti" bo'lishi mumkin.

**Biologik va genetik barqarorlik nuqtai nazaridan:** Aholi bo'lish uchun kamida 160 kishidan 500 kishi oralig'ida bo'lishi kerak, aks holda genetik xilma-xillik yo'qoladi. Bu ko'rsatkich asosan uzoq muddatli omon qolish uchun zarur bo'lgan sonidir. Tosh davrida aholi genetiklikni saqlab qolish uchun bir nechta madaniyatlar va yodgorliklarda aks etgan. (Obirahmat, Ko'lbuloq Samarqand makoni v h.)

**Sotsiologik mezonlar:** Mehnat taqsimoti, til, nikoh, madaniyat kabi ijtimoiy tizimlar shakllanishi uchun 20–50 kishilik guruhlar yetarlidir.

**Arxeologik yondashuvda** tosh davrida yashagan odamlarni "aholi" deb atash ilmiy jihatdan asosli bo'lishi uchun dalillar antropologiya, arxeologiya, tarix va biologiya fanlariga tayangan holda taqdim etilishi lozim:

-Aholi deb hisoblash uchun son emas, doimiy yoki mavsumiy yashash belgilarining mavjudligi muhim. Bu joylarda uy-joyga o'xshash tuzilmalar, o't o'chog'i izlari va oziq-ovqat qoldiqlari topilgan. Bu esa ular tasodifiy emas, balki tashkil topgan guruh bo'lib joylashganliklarini ya'ni, aholi sifatida yashaganliklarini bildiradi.

-Ijtimoiy tuzilma va mehnat taqsimoti belgilarining mavjudligi. Topilgan ashyolar (ov qurollari, mehnat qurollari, ayollar va erkaklar ish faoliyatidagi farqlar) bu jamoada mehnat taqsimoti bo'lganligini ko'rsatadi. Masalan, erkaklar ov qilish, ayollar esa o'simlik yig'ish va bolalarni parvarish qilish bilan shug'ullangan.

-Diniy tasavvurlar izlari. G'or rasmlari, hayvon surati tushirilgan petrogliflar, dafn marosimlari – bular jamiyatdagi urf-odat va e'tiqodlar mavjud bo'lganligini bildiradi. Bu esa insonlar o'rtasida madaniy uzviylik va ijtimoiy aloqalar bo'lganligini anglatadi. Ular oddiy to'da emas, balki aholi sifatida yashagan.

-Ko'payish va avlodlar davomiyligi. Topilgan jasadlar turli yoshdagi odamlarga tegishli: chaqaloqlar, bolalar, kattalar va keksalar. Bu esa biologik jihatdan doimiy yashovchi populyatsiya bo'lganligini bildiradi.

-Yashash joylarining geografik doirasi va aholi zichligi. Arxeologik joylar sonining ko'pligi O'rta Osiyoda odamlar keng tarqalganini va ko'plab kichik-kichik guruhlarda (klasterlarda) yashaganini ko'rsatadi. Bu guruhlar bir necha o'n kishilik bo'lishi mumkin bo'lsada, ular aholi birliklari hisoblanadi.

Hatto 20–30 kishilik ovchi-terimchi guruh ham aholi sifatida qaraladi, agar ular biror turar joyda yashagan bo'lsa.

O'rta Osiyoning eng qadimgi hududlari sirasiga kirgan Farg'ona vodiysidagi Selungur g'oridan taxminan 35-40 yoshli erkakning ikkita yuqori kesma tishlari, taxminan 40 yoshli ayolning yuqori tishlari va uchta pastki tishlari topilgan. Bu g'orda yashagan odam ajdodlari yagona bo'lmaganidan dalolat.

Yana bir muhim yodgorliklardan biri bu Obirahmat g'oridir. Bu g'orda 21 ta madaniy qatlamdan iborat bo'lib, ushbu g'or yodgorligining ahamiyatli jihati shundaki 1 qatlamdan to 21 qatlamgacha bo'lgan davrda qurollar evolutsiyasini ko'rish mumkin [10]. Antropolog olimlar suyaklar neandertal va zamonaviy odam oralig'idagi bo'g'inni tashkil qiladi, deb hisoblaydi [4]. Bu madaniy qatlamlarda 30 mingdan oshiq qurol va aslahalar va suyak qoldiqlari topilgan [5].

Bunchalik ko'p qurol aslahalarni 1 yoki 2 kishi yasamaganligi butun davr mobaynida bir necha guruhlar bilan tizimli ishlaganligini ko'rish mumkin. Qadimgi odamning 6 dona tishi, 1 dona quloq suyagi va maydalanib ketgan suyak parchalari topilganligi buning isbotidir.

Boysun tumanidagi Teshiktosh g'oridan topilgan Neandertal bola suyagi ham boy antropologik manba hisoblanadi. Ushbu antropologik topilmani 1938-yilda qazishmalar muallifi A.P. Okladnikov, 1-madaniy qatlamni tekshirish paytida odam skeletining qoldiqlari topildi. Odam suyaklari 25 smlik chuqurdan topilgan.

Zamonaviy fan neandertal odamlarning dafn etish marosimlari bilan bog'liq bo'lgan qabrlarni 20 dan ortig'iga guvoh bo'lgan. Ko'mish marosimlarining mavjudligi jahondagi ko'plab yodgorliklarda kuzatiladi. Lekin, O'rta Osiyoning ajralmas qismi bo'lgan O'zbekistondagi neandertallarning ko'mish marosimi echki shoxlar bilan o'rab olinishi negadir boshqa yodgorliklarda e'tiqod qilishni aks ettiradigan elementlar bunchalik aniq, ravshan uchramaydi. Paleolit davri bilimdoni O'.Islomov ilk e'tiqod qilish an'analari O'rta Osiyo hududida, jumladan mamlakatimiz hududida boshlangani haqida qat'iy ilmiy fikrlarni bildirib o'tgan [8]. Bu ataylab ko'mish marosimlari ham aholi tushunchasi kriteriyalarining birini to'ldiradi.

Keyingi tadqiqotlar natijasida yurtimizdagi so'nggi paleolit davrining yodgorligi Kitob tumani hududida joylashgan Angillak g'or makonlari kiritildi [9]. Qashqadaryo vohasidagi Angillak g'ori madaniy qatlamlarining 42-27 ming yillar bilan belgilangan absolyut davriy sanasi bo'lishiga qaramasdan, uning materiallarini o'rta paleolit davriga oid, degan fikrlar ham mavjud [11]. Ko'pgina topilmalar bilan birgalikda bu yerda odam oyog'i kaft suyagining bir bo'lagi topilgan.

So'ngi paleolit davriga kelib antropologik tavsifiga ko'ra Samarqand makonidan topilgan har xil yoshdagi odamlarning suyak qoldiqlari ya'ni, 25-35 yoshlardagi ayollarning jag' suyaklari, yosh bolaning bosh suyagi va katta erkak kishining son suyaklari topilgan.

Samarqand makonida 3 ta urug' jamoasi qo'shni bo'lib yashaganligi dalillar asosida isbotlandi. Kulba uchun ustun va o'choqlarning qoldiqlariga ko'ra ularning har biri o'z kulbalariga ega bo'lishgan. Kulbalarining har birida 35-40 kishi yashagan [2].

Endi tadqiqotlarning ko'rsatishicha birgina Samarqandning o'zida 10 -12 ta urug' jamoalari yashagan [2]. Bu esa paleolit davrida "protroaholi" ko'rinishiga ega bo'lgan jamoalar yashaganligining yorqin isbotidir.

Butun dunyoda aholi soni aniq va turlicha bo'lsa ham, katta darajada mahalliy tabiiy muhitga bog'liq. Dunyo miqyosida aholi soni quyi paleolit uchun taxminlar 1 milliondan 10 million kishigacha etganligi asoslangan. Bu jarayonda yuqoridagi bir necha guruhlarining mavjudligi asosida O'rta Osiyo hududi ham chetda qolmaganligini ko'ramiz.

Til masalasi ham aholi darajasiga chiqishning muhim shartidir. Albatta, tosh davri aholisining tili bo'lganligi masalasida aniq manbalar haligacha noma'lum. Lekin, tilgacha bo'lgan jarayonlar nutqning vujudga kelish shakllari mavjud.

Til qachon paydo bo'lganini hech kim aniq bilmaydi, ammo genetik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, tilning vujudga kelishi 150 -200 ming yil oldin Afrikaning sharqiy yoki ehtimol janubida yashagan anatomik jihatdan zamonaviy Homo sapiensga borib taqaladi [1]. Chunki barcha inson guruhlarini tilga ega, tilning o'zi yoki hech bo'lmaganda uning qobiliyati, ehtimol, kamida 150 -200 ming yillik tarixga ega. Arxeologik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, taxminan 40000 yil oldin zamonaviy inson obyektlarida san'at va boshqa madaniy artefaktlar gullab yashnagan, bu esa ba'zi arxeologlarning nasl-nasabimizdagi kech genetik o'zgarishlar tilning bu keyingi davrda paydo bo'lishiga olib kelgan degan fikrga olib keladi [3].

Massachusetts texnologiya instituti jamoasi tomonidan "Psixologiyadagi chegaralar" jurnalida chop etilgan maqolasida xam inson tilining kelib chiqishi Homo sapiens populyatsiyasida 135 ming yil oldin mavjud bo'lganligini ta'kidlaydi [6].

Britaniyalik olimlarning fikricha esa, 2-1,5

million yil oldin qadimgi odamning miyasi hajmi tezlik bilan o'sdi. 1,8 million yil oldin odamlar deyarli tik holatga kelib, bosh suyagi shakli o'zgarganini ta'kidladilar. Bu "deyarli shubhasiz" ovoz yo'lining shakli va pozitsiyasini o'zgartirish jarayonini boshladi va nutqni amalga oshirishga imkon beradi. Taxminan 1,6 million yil oldin tosh asboblarni yasash uchun murakkab texnologiyalar paydo bo'lishi bilan bilim va ko'nikma avloddan-avlodga o'tib kelgan. Bu jarayon esa olimlarning tadqiqotlarida nutqning mavjudligini ko'rsatadi.

Yana bir muhim jihat shundaki aholi

darajasiga osib borishning sharti sifatida odamlarning o'rtacha yosh masalasidir. Ibtidoiy odamlarning tafakkuri sekin kechganligi singari insonning biologik o'zgarishi ham nihoyatda sekin kechgan. Katta davrlar mobaynida o'rtacha umr ko'rish davomiyligi o'sib borgan. Ayniqsa o'rta paleolitning oxirgi davrlaridan boshlab so'ngi neandertallar misolida o'rtacha umr ko'rish davomiyligi osha borgan. Bronza davriga kelib esa o'rtacha umr davomiyligi insonning aql zakovati, tafakkurining rivoji natijasida o'sib borganligini ko'ramiz [7].

| № | Davrlar                                         | Erkak | Ayol | O'rtacha umr yoshi |
|---|-------------------------------------------------|-------|------|--------------------|
| 1 | Astrolopitek:                                   |       |      |                    |
|   | A.Robustus                                      |       |      | 19.8               |
|   | A.Afrikanus                                     |       |      | 22.9               |
| 2 | O'rta paleolit davri odamlari (Neandertallar)   |       |      | 26.2               |
| 3 | So'ngi paleolit odamlari (Homo sapiens sapiens) | 33.3  | 28.7 | 31                 |
| 4 | Mezolit odamlari                                | 35.3  | 29.3 | 32.3               |
| 5 | Neolit odamlari                                 | 34.3  | 29.8 | 31.1               |
| 6 | Eneolit odamlari                                |       |      |                    |
| 7 | Ilk bronza                                      | 33.3  | 29.5 | 31.4               |
| 8 | O'rta bronza                                    | 36.3  | 30.8 | 33.6               |
| 9 | So'ngi bronza                                   | 36.4  | 32.1 | 34.3               |

**XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).** Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan ma'lumki, O'rta Osiyo sarhadlari kishilik tarixi taraqqiyoti tosh asri paleolit davrida odamzod yashashib, o'ziga xos madaniyat yaratgan.

Aholi bo'lish uchun aniq bir odamlar soni belgilanmaydi, chunki bu "aholi" tushunchasi nima uchun qo'llanilayotganiga bog'liq. Ammo arxeologik jihatdan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki yashash izlari bo'lsa, har qanday kichik guruh "aholi" hisoblanadi. Nega "aholi" deb atash mumkin:

-ular aniq hududlarda yashagan guruhlar bo'lgan (masalan, O'rta Osiyo, Yevropa, Afrika va boshqalarda). Ular ijtimoiy guruhlar bo'lib, ovchilik, yig'uvchilik bilan shug'ullangan;

-arxeologik topilmalar (uy-joy izlari, asboblari, qoldiqlar) ular bir joyda yashab, vaqtinchalik yoki doimiy yashash joylariga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Bunda tosh davri odamlari to'laqonli aholi bo'lmasada aholi an'analari mavjud bo'lgan protoaholi tushuncha deb qo'llash o'rinli bo'ladi.

## ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI

**(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):**

1. Brown F.H., McDougall I., Fleagle J.G. Correlation of the KHS Tuff of the Kibish Formation to volcanic ash layers at other sites, and the age of early *Homo sapiens* (Omo I and Omo II) // *Journal of Human Evolution*. – 2012. – Vol. 63(4). – P. 577–585.
  2. G‘oyibov B.S. va boshq. *O‘zbekiston tarixi*. IX jild. Samarqand tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – B. 20–21.
  3. Henshilwood C.S., Dubreuil B. Reading the artefacts: glean language skills from the Middle Stone Age in southern Africa // *Cradle Language*. – 2009. – Vol. 2. – P. 61–92.
  4. Ibragimov R. *Arxeologiya*. – Toshkent: Fan, 2022. – 32 b.
  5. Krivoschapkin A. Obiraxmat odami: evolutsiya jumbog‘i // *Fan va turmush*. – 2008. – № 3–4–5. – B. 29.
  6. Miyagawa Sh., DeSalle R., Nóbrega V.A., Nitschke R., Okumura M., Tattersall I. Linguistic capacity was present in the *Homo sapiens* population 135 thousand years ago // *Frontiers in Psychology*. – 2025. – DOI: 10.3389/fpsyg.2025.1503900
  7. Shodmonov A.A. O‘rta paleolit davri odamlarining umr davomiyligi (tabiiy o‘limning tafakkurga ta’siri) // *Qo‘qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarlari*. – 2025. – 1-son. – B. 562.
  8. Анарбоев А., Исломов У., Матбобоев Б. *Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона*. – Тошкент: Фан, 2001. – Б. 32.
  9. Махкамова Н.А. Қашқадарё воҳаси тош даври ёдгорликлари ўрганилиш тарихидан // *Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммолари ёш тадқиқотчилар талқинида*. ЎзР ФА Археология институти. – Республика конференцияси материаллари, 27–28 март, 2013. – Б. 21–22.
  10. Сулаймонов Р. Обирахматский человек и технологическая революция каменного века // *Фан ва турмуш*. – 2008. – № 3–4–5. – Б. 31–34.
  11. Сулейманов Р.Х. *Мустьерская стоянка Ангиллак*. – Ташкент: ОНУ, 2004. – С. 27.
- Internet manzillar**
12. Названо время появления речи у древних людей // MIR24. – <https://mir24.tv/news/16584333/nazvano-vremya-poyavleniya-rechi-u-drevnih-lyudei>.
  13. Aholi // *Vikipediya* – <https://uz.wikipedia.org/wiki/Aholi>.
  14. <https://doi.org/10.30884/seh/2023.02.09>.